

Grote of Sint Maartenskerk te Epe

Bezoekersgids

Inhoudsopgave

blz.

3	Negen eeuwen verhalen
4	Drie bouwperioden
6	De kerk als ontmoetingsplek
7	Van koorhek naar preekstoel
8	Schilderingen in de Grote Kerk
9	De eerste schilderijen, 15e eeuw
10	Bloemmotieven, een groene man en een ridder
12	Bloemen uit het paradijs
14	De dorpsschilder, 19e eeuw
15	De groene man, natuurgeloof of decoratie
16	Aardse figuren in het hemelgewelf
17	De geseling van Christus
18	Wijdingskruisen
19	Doopvont en Meere-orgel
20	Bijlagen
22	Colofon
23	Plattegrond met locatienummers

Negen eeuwen verhalen

Wie goed kijkt ziet de bouwstijl, smaak en geloofsovertuiging van vele generaties terug in de Grote Kerk van Epe. Bijna 900 jaar lang hebben Epenaren hier hun sporen achtergelaten.

Van heinde en ver zijn bouwmaterialen gehaald. Veldkeien, ijzeroer en eiken balken uit Veluwe stuwwallen en bossen. Tufsteen uit Duitse groeven, aangevoerd op houten vloten via Rijn en IJssel. Deze materialen vormen na negen eeuwen nog steeds de basis van de kerk. Binnen weerspiegelen interieur en decoraties zes eeuwen kerkgeschiedenis. Verstoep onder lagen zand, steen en pleisterwerk is nog veel meer over de kerk, de omgeving en haar bezoekers te vinden.

Drie grote bouwperiodes vormen de basis van de huidige kerk (afb. 1). De eerste stenen kerk werd gebouwd in de 12e eeuw. In de 13e eeuw en rond het eind van de 14e eeuw werd de kerk uitgebreid. Muren zijn naar buiten verplaatst en daken hoger gemaakt. De oude muren, fundamenteën en ribben zijn daarbij gedeeltelijk hergebruikt. De toren bleef op z'n plek staan en werd opgehoogd in beide latere periodes. De romaanse stijl van de oude toren werd daarbij doorgetrokken. De overige delen van de kerk zijn opgetrokken in de gotische bouwstijl die in de laatste periode de romaanse stijl had vervangen.

De gewelven, ramen en het interieur van de kerk getuigen nog meer dan het 'stenen huis' van veranderende denkbeelden. Sommige delen zullen vanwege veroudering vervangen of aangepast zijn, andere door verandering van smaak, behoeften of overtuiging.

De geschiedenis van deze kerk is een puzzel waar een egaal witte kleur even veel kan zeggen als een rijke decoratie. Zo zijn na de Reformatie de schilderingen die de muren en pilaren versierden onder een laag witkalk verdwenen.

Bij latere restauraties zijn deze weer tevoorschijn gekomen, opnieuw bedekt met witkalk, of met het afbikken van pleister verdwenen.

Eeuwen van rust werden afgewisseld met vaak gehaaste veranderingen. Goed historisch onderzoek werd nogal eens ingehaald door beitel en verkwast. Wat we nu zien is een rijk geschakeerde getuigenis van deze geschiedenis.

Drie bouwperioden

(De vetgedrukte cijfers in onderstaande tekst verwijzen naar de plattegrond in **Afbeelding 1**, op de pagina hiernaast.)

Deze kerk wordt voor het eerst in een akte uit 1176 genoemd. Het is een aan Sint Maarten van Tours gewijde kerk en wordt daarom ook wel de Sint Maartenskerk genoemd.

De driebeukige kerk (noordbeuk- middenschip – zuidbeuk) is west-oost gericht. Het is een pseudo-basiliek, wat wil zeggen dat het middenschip boven de zijbeuken uitsteekt. Het middenschip is niet zo hoog dat er plaats is voor vensters zoals bij een basiliek.

Alle drie bouwperioden zijn nog terug te vinden in de huidige kerk. Het eerste 15 meter hoge deel van de toren stamt uit de eerste bouwfase tussen 1100 en 1125 **(1)**.

Van de tweede bouwfase in de 13e eeuw zijn nog elementen terug te vinden in de triomfboog tussen het koor en het schip **(2)**.

In de derde bouwfase werd tussen 1375 en 1400 als eerste het koor gebouwd **(3)**.

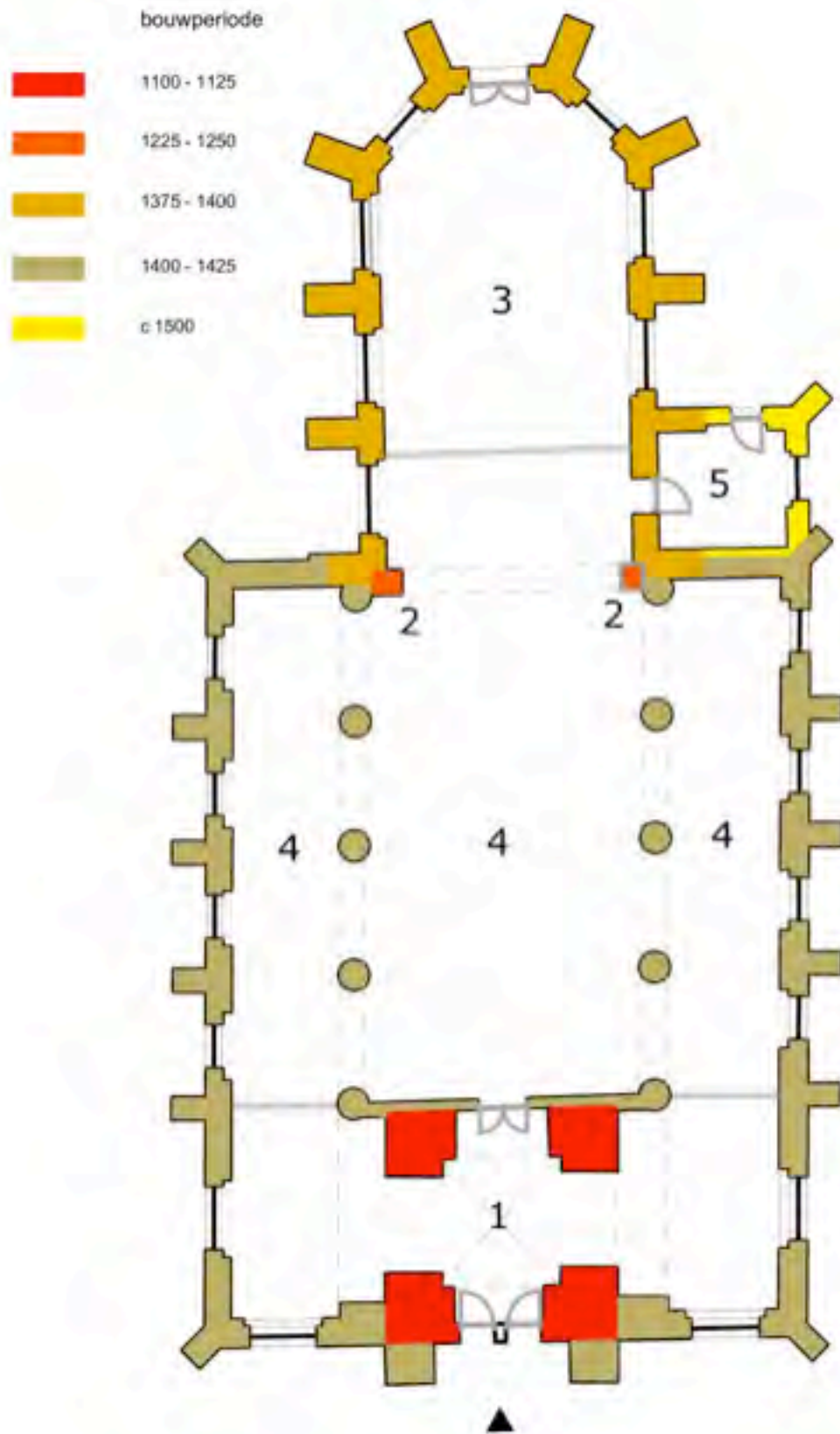
Het schip en de zijbeuken werden tussen 1400 en 1425 gebouwd **(4)**. De gerfkamer - ook wel sacristie genoemd - is een latere aanbouw uit circa 1500 **(5)**. Dit is de plek waar de geestelijke zich kleepte voor de dienst (gerwen = gereedmaken).

De toren van Epe is met zijn hoogte van 52,5 meter, na de toren van Voorst, de op een na hoogste Romaanse toren van de Veluwe.

De fundering bestaat uit veldkeien. De muren van het onderste deel van de toren zijn 1,70 m dik.

Afbeelding 1

Verschillende bouwperiodes van de Grote Kerk

De kerk als ontmoetingsplek

(De vetgedrukte cijfers in onderstaande tekst verwijzen naar de overzichtskaart op het **uitklapblad achterin**.)

Ooit was de kerk een ontmoetingsplek, waar mensen samen kwamen om bijvoorbeeld overleden familieleden te herdenken, of waar men in alle rust een tijdje samen kon doorbrengen. Alleen het koor was afgeschermd met een koorhek.

Met een noordelijke en een zuidelijke toegang in beide zijbeuken kon er door de kerk gelopen worden alsof het een plein was. Veel zitplaatsen zullen er niet zijn geweest.

De noordelijke en zuidelijke toegang zijn nu dichtgemetseld. Dit is aan de buitenmuur nog goed te zien. Binnen markeren de (beschadigde) wijwaterbakjes nog de zijkanten van deze voormalige ingangen **(4 en 5)**. Tijdens de verbouwing en restauratie in 2012 werd in de noordelijke zijbeuk een stuk van een lager gelegen kerkvloer gevonden.

In de hoek van de kerk kun je nu door een venster naar beneden kijken en een oude bakstenen vloer in visgraatmotief ontdekken **(6)**. Daar weer onder een nog oudere bakstenen vloer in primitiever patroon. Deze vloer ligt hier waarschijnlijk al sinds de Middeleeuwen. De baksteen had bij de bouw van de kerk in de 15e eeuw al zijn intrede gedaan als bouw materiaal. Maar voor verhardingen van vloeren waren bakstenen een luxe. Bedenk dat de vloeren van woonruimtes in boerderijen toen nog vooral bestonden uit aangestampt leem of zand.

Van koorhek naar preekstoel

(Voor een beschrijving van de hieronder genoemde en genummerde interieurdelen, zie **bijlage 1**).

In de middeleeuwse katholieke kerk waren de geestelijken en het volk van elkaar gescheiden door een wand of hek tussen het koor en het schip. Het koor was verboden terrein voor de 'gewone' kerkbezoeker. De geestelijke in de katholieke kerk stond bij het opdragen van de mis achter het hoofdaltaar met zijn rug naar de gelovigen. Door het halfopen koorhek konden de gelovigen de mis volgen.

In het schip bevonden zich zij-altaren waar bijvoorbeeld missen werden opgedragen voor overleden personen. De plekken waar deze zij-altaren stonden zijn nog te herkennen aan de nissen en piscines in de muur van het schip, aan weerszijden van de doorgang naar het koor (**9** en **10**).

In deze nissen stond het heilige vaatwerk opgesteld dat in piscines (of reinigingsbekkens) werd gereinigd. Op de plek van het voormalige hoofdaltaar, tegen de noord-oost kant van het koor, vinden we nog een dubbele piscina (**23**). Aan de zuid-oost kant van het koor vinden we nog de sacramentsnis waarin de gewijde hostie werd bewaard (**24**).

Het oude koorhek in de Grote Kerk stamt uit 1525.

In 1805 werd het oude koorhek (**20**) vervangen door een nieuwe. Het oude hek werd in tweeën gedeeld en gebruikt als afscheiding tussen de zijbeuken en de ruimten naast de toren. De noordelijke ruimte (**1**) gaf toegang naar het orgel en de zuidelijke ruimte (**2**) was de vroegere catechisatiekamer, die nu als consistorie wordt gebruikt.

In 1908 wisselden de koorhekken weer van plaats, waarbij het oude hek werd teruggeplaatst naar het koor, en het in tweeën gedeelde koorhek uit 1805 doet tot op vandaag dienst als scheidingswand naar de consistorie en naar de keukenruimte.

Na de Reformatie maakten de altaren plaats voor een preekstoel. In deze kerk heeft de preekstoel onder andere bij de noordelijke en zuidelijke koormuur gestaan, onder het orgel en op de huidige plek aan de noord-oost kant van het schip (**8**). De huidige preekstoel stamt uit 1805.

Schilderingen in de Grote Kerk

Rooms-katholieke kerken zijn altijd rijkelijk versierd geweest met Bijbelse taferelen, afbeeldingen van heiligen, decoratieve elementen en meer alledaagse afbeeldingen. De schilderingen die nu in de Grote kerk te vinden zijn stammen uit de tijd tussen begin 15e eeuw en eind 16e eeuw. Als kerkelijk Epe in 1600 met de Reformatie meegaat, worden de schilderingen op de muren en pilaren waarschijnlijk geleidelijk met witkalk bedekt. Het 'witten' van de kerk was geen afdoende proces. De schilderingen in de gewelven zijn in 1805 nog zichtbaar. Er wordt dan zelfs opdracht gegeven om ze te 'verbeteren'.

In de 400 jaar na de Reformatie worden er bij restauraties schilderingen herontdekt en even zo vaak weer bedekt. De eeuwenoude schilderingen die bij de restauratie van 1864 worden gevonden zijn spectaculair. Toch verdwijnen ook deze weer onder witkalk en pleister. Delen van de muren worden bij eerdere restauraties met schilderingen en al 'ontpleisterd'. De pilaren zijn begin 19e eeuw tot op het natuursteen schoongemaakt om het 'meest oorspronkelijke' karakter van de kerk tevoorschijn te halen. Dat deze pilaren waarschijnlijk al vanaf de oplevering in het begin van de 15e eeuw bepleisterd waren, werd over het hoofd gezien. Hoewel er veel is verdwenen, zijn er mogelijk nog steeds schilderingen verborgen onder lagen pleister en witkalk.

Vroeger werden andere dingen belangrijk gevonden dan nu. Hierdoor zijn er veel 'waardeloos' geachte elementen uit de kerk verdwenen of beschadigd. Zo werden bijvoorbeeld de bloemmotieven in de gewelven in de 19e en 20e eeuw gereconstrueerd. Hierbij liepen oudere en dieper liggende lagen beschadigingen op. Tijdens de restauratie in 2012 waren hiervan nog sporen terug te zien.

Tegenwoordig zijn we een stuk voorzichtiger. Conservatie dekt nu beter de lading dan restauratie. Alle lagen zijn van historisch belang en worden door de restauratoren met respect behandeld.

De eerste schilderingen, 15e eeuw

Toen de kerk in het begin van de 15e eeuw werd opgeleverd, zagen kerkbezoekers waarschijnlijk een zwart lijnenspel in de gewelven boven zich. Dit was de eerste schilderachtige decoratie in de kerk.

De restauratoren ontdekten in 2012 dat de zwarte verf over ingekraste lijnen in het pleisterwerk waren gezet. Dit betekent dat de lijnen ooit in de nog natte pleister zijn gemaakt, een veel toegepaste methode bij het maken van voorschetsen.

De zwarte lijnen blinken niet uit in precisie en verfijndheid. Misschien was het een voorlopige decoratie in afwachting van iets beters. Het lijnenspel kan ook gediend hebben om de architectuur van het gebouw te ondersteunen. Dit is bijvoorbeeld ook de functie van de rode lijnen die langs de ribben zijn aangebracht in het schip en zijbeuken.

Spinnenwebben'

In het koor zijn zwarte lijnen over het midden van de gewelven te zien. Deze lijnen gaan vanuit de gewelfstenen richting de ramen.

Op sommige plekken, waar je bloemmotieven zou verwachten, zie je schilderingen die aan een spinnenweb doen denken; zwarte lijntjes in een webstructuur (zie foto hieronder).

De vroegste decoraties uit het begin van de 15e eeuw. Zwarte verf over in het pleisterwerk gekraste lijnen. Op de foto zijn ook flinters verf van de restanten van de 'dorpsschilder' te zien.

Bloemmotieven, een groene man en een ridder

In de gewelven van het koor, het schip en de zijbeuken zijn schilderijen van bloemen, bladeren, vazen, dierfiguren en een ridder te zien. De oudste schilderijen uit de 16e eeuw zijn in de 19e en de 20e eeuw aangevuld of overgeschilderd. Deze drie periodes zijn duidelijk van elkaar te onderscheiden, al lopen ze soms ook door elkaar heen.

Foto van het koorgewelf in 2012 met daarin de verschillende schilderperiodes. Op deze plek is nog het best zichtbaar hoe de gewelven er waarschijnlijk ooit uitzagen.

Fresco of muurschildering?

Hoewel muurschilderingen vaak fresco's worden genoemd, is dit in Nederland niet de juiste term.

Het Italiaanse woord 'fresco' staat voor 'vers' en verwijst naar het verse, natte pleisterwerk waar de pigmenten op worden aangebracht. De pigmenten worden door het natte pleisterwerk opgenomen en daardoor sterk gebonden. Deze techniek werd vooral in de landen rond de Middellandse Zee toegepast.

In Nederland werd 'en secco' of 'droog' geschilderd. De pigmenten worden hierbij gemengd met een bindmiddel als kalk, ei of melkeiwit en op het droge pleisterwerk aangebracht. Deze schilderijen zijn veel kwetsbaarder dan fresco's.

Foto van de laatste travee Noordelijke zijbeuk.

De drie schilderperiodes zijn hier moeilijk uit elkaar te houden, vandaar de toelichtende kleuren.

Gevaar op de steigers

Voor de schilders van de gewelven waren niet alleen de onderwerpen een strijd tussen goed en kwaad, ook bij het werk op de niet altijd even veilige steigers moest de juiste balans worden gevonden. Het gevaar lag namelijk op de loer en je lag zo beneden. Het was dan ook de gewoonte om beschermheiligen aan te roepen.

Het werk van toen is ook in andere opzichten niet te vergelijken met hoe het nu gaat. Sterke elektrische lampen om de kleinste details te kunnen zien waren er niet. De verf werd ter plekke gemaakt door pigmenten en bindmiddel te malen en te mengen. De scalpels van vandaag waren toen mesjes die met slijpsteentjes steeds opnieuw geslepen moesten worden.

Bloemen uit het paradijs

De hoge gewelven in de steeds hoger wordende gotische kerken zijn een poging om licht en het Goddelijke naar binnen te halen en dichterbij God te komen.

In gewelvschilderingen uit die tijd zie je regelmatig de hemel en de schepping afgebeeld. Ranken en bloemmotieven hebben dan niet alleen een decoratieve functie, ze verwijzen ook naar paradijselijke oorden.

In de Grote Kerk waren op de muren en pilaren bijbelse taferelen te zien afgewisseld met afbeeldingen van heiligen. Naar boven kijkend vangen we een glimp op van het paradijs met in het koor als centraal punt de gewelfsteen met de Christuskop (**18**) die naar beneden kijkt.

Foto van gewelfsteen in het koor, met Christuskop tussen bloemmotieven uit verschillende perioden.

Nieuwe stijlen en technieken

De schilders bouwden voort op lange tradities waarbij afbeeldingen steeds weer werden gekopieerd. Zo zijn bloemmotieven in gewelvschilderingen vaak geïnspireerd op rankversieringen uit bijvoorbeeld oude gebeden- en getijdenboeken.

Veranderende stijlen en nieuwe technieken hebben in de Middeleeuwen tijd nodig om door te dringen.

Lange tijd was het zo dat alleen in de grotere en rijkere kerken, waar vooraanstaande meesters de schilderijen maakten, meer details en perspectief in schilderijen werden toegepast.

In de Grote Kerk zien we dat 'moderne' kennis en techniek als perspectief nog nauwelijks is toegepast in de gewelfschilderingen uit de 16e eeuw. In de Lebuïnuskerk in Deventer (zie de foto's hieronder) is deze toepassing al wel te zien.

Bloemmotief in de Grote Kerk van Epe

Een complexer bloemmotief in de Lebuïnuskerk in Deventer

Licht

Gebrandschilderde ramen kregen in de gotiek een belangrijke functie. De gekleurde lichtinval moest bijdragen aan het goddelijke en verheven karakter van de kerken. Daarnaast werden ook hier net als op de muren taferelen afgebeeld die de boodschap van de kerk ondersteunden.

In de Grote Kerk was oorspronkelijk maar één gebrandschilderd raam waarvan een scherf met jaartal (1571) en tekst bewaard is gebleven. De huidige gebrandschilderde ramen stammen uit de 20e eeuw.

(voor een beschrijving en overzicht van de gebrandschilderde ramen zie **bijlage 3** en de **grote overzichtskaart**).

De kroonluchters die nu in de kerk hangen stammen allen uit de periode na de Reformatie. In de protestantse kerk had verlichting in eerste instantie vooral een praktische functie. Sinds enkele decennia heeft het branden van kaarsen ook in de protestantse kerken een symbolische betekenis gekregen.

(voor een beschrijving en overzicht van de kroonluchters zie **bijlage 2** en de **grote overzichtskaart**).

De dorpsschilder, 19e eeuw

In 1805 wordt besloten dat de schilderijen uit de vijftiende eeuw wel een opknapbeurt kunnen gebruiken. In de opdracht van 1805 staat:

“[...] de bloemstukken in het hooge als in 't lage verwulft van nieuws met deselvde couleur opschilderen en geheel verbeteren. [...]”

De dorpsschilder krijgt de eervolle taak ...

Zijn 'verbeteringen' werden in 1809 echter weer overgeschilderd met witkalk. De 'dorpsschilder' had een duidelijk kleurrijkere stijl dan zijn voorgangers uit de 16e eeuw. Misschien vonden de opdrachtgevers het eindresultaat wat te bont geworden en zijn de bloemen daarom zo snel weer overgeschilderd.

Veel bloemen die in 1805 geschilderd werden, zijn bij de restauratie van 1962 voorzichtig verwijderd om de onderliggende oudere schilderijen bloot te leggen. Een felgekleurd tulpachtig bloempje (21) in het koorgewelf is een duidelijk zichtbaar overblijfsel van de kleurrijke interpretatie van de dorpsschilder.

Een bloempje van de 'dorpsschilder' zoals het nu nog te zien is in het koorgewelf.

Reconstructies: 20e eeuw

In 1930 zijn de gewelven gedeeltelijk met portlandcement bepleisterd. De motieven die op dit cement zijn aangebracht en doorlopen op oudere pleisterlagen, stammen dus van na 1930. Waarschijnlijk zijn dit reconstructies die bij de restauratie van 1962 zijn aangebracht. Ze zijn waterig, simpel van opzet en niet erg kundig aangebracht.

De bloemen in het schip van de kerk zijn bijna allemaal uit deze periode.

De foto hiernaast toont zo'n reconstructie uit de 20e eeuw.

Op enkele plaatsen schemert nog een oudere schildering door onder deze reconstructies. Die vroegere perioden zijn in het koor dominant (zie de foto hieronder).

Nog niet zo lang geleden zouden deze recente schilderingen zijn verwijderd om de oudere lagen bloot te leggen. Tegenwoordig zien we in dit recentere werk wel een historische waarde.

Foto van een bloemmotief uit de zestiende eeuw, zoals te zien in het koor.

De groene man, natuurgeloof of decoratie

In 2009 werd een nog niet eerder beschreven afbeelding ontdekt in het koorgewelf. Dit is waarschijnlijk een zogenaamde 'groene man' (14). Hierin wordt vaak een boswezen gezien dat vanuit oude heidense geloven is meegenomen naar christelijke tijden.

Epe en omgeving zijn al meer dan 500 jaar bekeerd als deze 'groene man' wordt geschilderd. Dat er in die tijd nog een heidense betekenis aan wordt toegekend is dan ook erg onwaarschijnlijk.

Een meer voor de hand liggende oorsprong kan worden gezocht in de Renaissance in de 15e en 16e eeuw. In Italië worden dan grotten uit de laat-Romeinse tijd ontdekt met onder andere motieven van dergelijke boswezens. Met de Renaissance zien we ook een opleving van de 'groene man' en andere natuurwezens in kerken. Zo zijn ze zelfs in het Vaticaan terug te vinden.

Gezien de datering van de afbeelding in de Grote Kerk van Epe zou een 'trend uit Italië' een aannemelijke verklaring zijn.

De groene man wordt meestal afgebeeld als een hoofd omhuld met bladeren en takken. Vaak groeien er ook takken en bladeren uit zijn mond.

De groene man in de Grote Kerk is weergegeven als een hoofd, bestaand uit bladeren met twee duiven links en rechts.

Aardse figuren in het hemelgewelf

Afbeeldingen van aardse taferelen en figuren in kerken zijn van alle tijden. Ook in Epe zien we dit. In de 16e-eeuwse schilderijen in de koorgewelven zijn verschillende figuren met een meer aards karakter dan de hemelse omgeving te vinden.

Als je goed kijkt zie je nog de vage contouren van een ridder **(15)** en een liggend figuur **(16)**. Duidelijker te zien zijn een leeuwtje op een wapenschild **(19)** en een gans **(12)**. Of zou het een zwaan zijn? De oorsprong en betekenis is vaak niet meer te achterhalen.

Het schildje waar de leeuw op steunt lijkt op het schild van een schildersgilde. Maar de combinatie met een leeuw doet eerder denken aan een familiewapen.

Een afgebeelde ridder was al bekend uit 1908. De beschrijving uit die tijd is duidelijk gebaseerd op een heel wat beter beeld dan we nu zien:

“(…) een ridder met borstharnas; een pofbroek dekt het bovengedeelte van het been, terwijl het benedengedeelte van eene spannende beenenkleding voorzien is. De borstplaat is staalkleurig, de broek groen van kleur. Aan het hoofd zijn duidelijk waar te nemen eene kuif in het haar en een puntbaard aan de kin.”

Met enige fantasie kan er in de tekeningresten een ridder met pofbroek, borstplaat en puntbaard herkend worden in de grijzige restanten van de schildering. De beschrijvingen uit 1908 zijn duidelijk genoeg om in vorm en kleur het zo aan te vullen, dat dit historische beeld weer gaat leven. Hebben we hier echt de ridder teruggevonden? De hoogte van de figuur en de plek kloppen, maar de precieze locatie werd niet genoemd. Misschien is de ridder nog verborgen of helemaal verdwenen en zien we hier een nog niet eerder ontdekte figuur.

De geseling van Christus

De 'Geseling van Christus' (22) is mogelijk rond 1500 geschilderd en is met andere schilderijen bij de restauratie van 1864 ontdekt. Lange tijd werd deze kleine muurschildering 'gedoogd' achter een scherm. Het werd in die tijd wel op waarde geschat, maar niet als gepast gezien voor een protestantse kerk. Het is zover we weten de enige muurschildering die in 1864 niet opnieuw verdween onder een laag witkalk of pleister.

De toestand van de schildering is erg verslechterd sinds de eerste beschrijving uit 1864. Toen was dit de best bewaarde schildering, nu valt er zonder achtergrondinformatie niet veel meer in te herkennen.

De 'geseling van Christus' uit de Grote Kerk in Epe heeft duidelijke overeenkomsten met een schilderij van 'Meester' Francke. Schilders kopieerden veelvuldig werk van elkaar.

Schilderij 'De geseling van Christus' van Meister Francke uit 1424. Hamburger Kunsthalle, Hamburg.

Als we met bovenstaande achtergrondinformatie kijken naar de fragmenten die nog zichtbaar zijn, zie de afbeelding hiernaast, dan zien we een pilaar in het midden.

Links tegen de pilaar iets wat lijkt op ontblote benen, met daar boven een silhouet van een hoofd met een stralenkrans.

Vaag te herkennen is ook een tegelvloer en de kleding van een figuur aan de rechterkant.

Wijdingskruisen

De ingebruikname van een kerk was een plechtige en feestelijke gelegenheid. Dit trok grote aantallen mensen naar een dorp of stad. De bisschop van het betreffende bisdom wijdde de kerk en zalfde daarbij twaalf kruisen op muren of pilaren, voor elke apostel een kruis. Deze zogenaamde wijdingskruisen worden daarom ook wel apostelkruisen genoemd.

De jaardag van de wijding was een jaarlijks terugkerend feest dat uitbundig werd gevierd met een kerkmis en festiviteiten op het kerkplein. Al gauw werd hier een jaarmarkt aan verbonden, want veel mensen betekent natuurlijk goede handel. Op deze jaardagen viel genoeg te halen en niet alleen maar vertier en handel. Personen die in de kerkelijke ban waren gedaan kregen voor het bijwonen van deze bijzondere mis vaak strafvermindering. Voor misdadigers die door het burgerlijk recht verbannen waren uit een stad of dorp was deze kerkmis een unieke kans om even terug te keren. Hoewel bedoeld om deze misdadigers de kans op kerkelijke boetedoening te verlenen, zal het ook een vrolijk weerzien met familie en vrienden zijn geweest.

Hoewel ze hun oorspronkelijke betekenis verloren hebben, zijn de jaarlijks terugkerende 'kermissen' en jaarmarkten nog terug te vinden op menig kerkplein.

Bij de restauratie van 1962 werden in de Grote Kerk twee wijdingskruisen **(25 en 26)** ontdekt. Wanneer de Grote Kerk van Epe precies gewijd werd is niet zeker. Waarschijnlijk gebeurde dit tussen de bouw van het koor en de uiteindelijke voltooiing van de kerk. Dit situeert de kruisen ergens tussen het einde van de 14e eeuw en rond 1415 toen de verhoging van de toren werd voltooid.

Links op de foto één van de twee wijdingskruisen in het koor, rechts de geseling van Christus.

Doopvont

De laat-gotische doopvont stamt uit de tweede helft van de vijftiende eeuw **(11)**. Na de Reformatie werden deze doopvonten vervangen door simpele doopbekkens.

Na allerlei omzwervingen, waarbij deze onder andere dienst heeft gedaan als bloembak, werd de doopvont in 1938 weer in de kerk geplaatst. In eerste instantie in het schip, vanaf 1963 op het koor, en na de restauratie van 2012 in de noordelijke zijbeuk.

Deze doopvont is de enige hardstenen middeleeuwse doopvont op de Veluwe en in de achterhoek. Hij is gemaakt van blauwe maaskalksteen uit Namen (België). Deze achzijdige doopvont heeft vier koppen die mogelijk de vier evangelisten of paradijsstromen symboliseren.

Meere-orgel

Het orgel in de Grote Kerk stamt uit 1809 **(3)** en is gebouwd door de Utrechtse orgelmaker Abraham Meere (1761-1841).

In 1994 is het orgel geheel gereconstrueerd volgens de uitgangspunten van Meere. In 1990 is het orgel op de rijksmonumentenlijst geplaatst. Het is een tweeklaviersorgel met 28 registers.

Bijlage 1

1 Koorhek uit 1805

Op de kroonlijst het wapen van Epe, naar rechts kijkend hert.

2 Koorhek uit 1805

Op de kroonlijst schakelbanden en het kerkelijk zegel: een naar links kijkend hert met het randschrift: Hervormde Gemeente Epe / Ps. XLII vs.1. Ontwerp gemaakt door ds. Prins ter gelegenheid van het driehonderdjarig bestaan der Hervormde Gemeente Epe in 1892.

8 PREEKSTOEL uit 1805

Kuip en schacht zeshoekig, op de hoeken zuiltjes met krulvormige versieringen en guirlandes. Panelen met verdiept stralenrozet, omlijst met parellijst en eierlijst, in centrum acanthusrozet. Klankbord uit 2004.

9 Piscina en ampullennis Plaats van het vroegere Maria-altaar.

10 Piscina en ampullennis Plaats van het vroegere Jozef-altaar.

20 KOORHEK, omstreeks 1525

Overgang van Gotiek naar Renaissance. Onderste deel: brief- of vouwpanelen, spijlen gedecoreerd met snijwerk in renaissancestijl. Bovenste deel: elkaar snijdende rondbogen (gotiserend spitsboogeffect).

23 DUBBELE PISCINA

Laatste kwart 14e eeuw? Ter plaatse van vroegere hoofdaltaar.

24 SACRAMENTSNIS 15e eeuw.

Bewaarplaats voor de gewijde hostie.

Bijlage 2

KAARSENKRONEN

K1 Twee koperen kaarsenkronen

Drie maal zes armen. Van onder naar boven: bolvorm, drie vaasvormen en eikelvormige knop. In de bol gegraveerd: 1901. In 1901 door ds. Prins geschonken.

K2 Koperen kaarsenkroon

Tweemaal acht armen. Bolvorm, twee vaasvormen en eikelvormige knop. Tweede helft 17e eeuw.

K3 Twee koperen kaarsenkronen

Twee maal zes armen. Bolvorm, twee vaasvormen en eikelvormige knop. In 1772 geschonken door catechisanten. Bekostigd uit de opbrengst van de in de buurtschappen van Epe gehouden collecte.

Bijlage 3

GEBRANDSCHILDERDE RAMEN

G1

St. Martinus van Tours deelt zijn krijgsmantel met bedelaar aan de stadspoort.
Tekst: '1966. IN DANKBAARHEID. R.K. PAROCHIE H.MARTINUS'. Gemaakt door glazenier Wim van Woerkom (Nijmegen 1905-1998). Geschenk als dank voor genoten gastvrijheid in de Grote Kerk tijdens de bouw van de nieuwe R.K. kerk.

G2

Tekst: '1816 GERRIT BIBO 18851862 RENTMEESTER der HERV.DIACONIE 1885'. Gerrit Bibo was landbouwer

G3

Tekst: 'Geschenk van het 'St. Anthonygilde Epe', 1922'.

G4

'TER GEDACHTENIS AAN JOHS KWAKKEL GZN /M. KWAKKEL -VAN ESSEN'.
Aannemer.

G5

'TER GEDACHTENIS AAN JACOB, JAN EN DERKJE / Ao 1922 WESTERINK'.
Timmerman Westerink was kerkvoogd van 1893-1913.
Rechtsonder; 'BOKHORST DEVENTER 1923'.

G6

Gedenkraam ds. Prins. Driegedeeld venster. Boven: '1888 BIBLIA 1912'.
Midden: medaillonportret met tekst:
'DS. JAN ANDRIES PRINS' en 'I KOR- IX I KOR-XVI 13.14'.
Onder drie afbeeldingen: links Christus met kinderen: 'MARCUS X / VERS 14';
midden rood gebouw: 'OPGERICHT / ANNO / 1912' / EPER
GEMEENTEWONING, rechts Barmhartige Samaritaan: 'LUCAS X / VERS
30-35'. Onder deze afbeeldingen: 'TER HERINNERING AAN DS JAN ANDRIES
PRINS./ EN ZIJN ARBEID IN DE GEMEENTE EPE Ao 1917'.
Rechtsonder initialen JS in ruitvorm, en 'JAN SCHOUTEN/PRINSENHOF/
DELFT'.

G7

'G.S.VAN LOHUIZEN. PRES..KERKVOOGD 1892-1906 / Aangeboden door de
kinderen1924'. Winkelier/amateur-historicus (1838 - 1909).

G8

'GESCHENK VAN ANNES JOHANNES BROUWER / KERKELIJK ONTVANGER
1899-1923. Eigenaar bierbrouwerij 'Het Anker'.

G9

'SARRIS OVERBOSCH 1834-1923'. Eigenaar (stoom-)grutterij.
Geschenk fam. Overbosch 1924.

G10

Onderste deel toont twee aparte boerderijen in bruin glas, waarboven 'HET
ERVE DE KOLK; eronder '1686 1923'; daaronder: 'TER GEDACHTENIS AAN/
JAN BERENDS KOOPMAN/ 1776 1926 RENOVATUM 1952'.
Geschonken door de diaconie in 1926. De Grote Kerk erfde 150 jaar eerder de
boerderij De Kolk van Jan Berends Koopman.

COLOFON

Tekst:

Sarah van Veldhuizen en Jan ten Hoopen

Redactie:

Aafje Bouwhuis, Bas Zitman, Micha Zitman, Albert Wubs

Eindredactie:

Sarah van Veldhuizen en Jan ten Hoopen

Vormgeving:

Albert Wubs en Hendrik-Jan van der Valk

Beeldmateriaal:

Bouwhuis&Journee - blz. 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17.

Christiaan de Bruyne - blz. 6, 7, 8, 18, 19, 20.

Hamburger Kunsthalle - blz. 18.

Harold Makaske - blz. 1.

VOC architecten - blz. 5, 24.

Albert Wubs - blz. 4.

Bronnen:

Bot, P. (2009). *'Vademecum' Historische bouwmaterialen, installaties en infrastructuur*. Nederlands Openluchtmuseum te Arnhem: Veerhuis

Buyle, M, Bergmans, A. (1994). *Middeleeuwse muurschilderingen in Vlaanderen*. Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Bestuur Monumenten en Landschappen.

Van Zelle, J. (2010). *Dit huis van hout en steen*. Epe: Van Zelle, J.

Brouwer, K. (2008). *Voor profijt en genoeg - De geschiedenis van bos en landschap van de Zuidwest-Veluwe*. Veluwe: Matrijs

De Chalmot. JA. (1791) *Vervolg op M. Noël Chomel Algemeen*

huishoudelyk-, natuur-, zedekundig- en konst- woordenboek. Leyden / Leeuwarden: Joh

In opdracht van: College van kerkrentmeesters Grote Kerk Epe

